

गडचिरोली जिल्ह्यातील माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्याशी निगडीत सामाजिक सोई सुविधांच्या समस्यांचा अभ्यास

रोशन दादाजी मेश्राम*

संशोधक

प्राचार्य डॉ. सुरेश एस. खंगार**

मार्गदर्शक

फुले आंबेडकर समाजकार्य महाविद्यालय, गडचिरोली,

प्रास्ताविक :-

आदिवासींचा अभ्यास प्रथमतः पाश्चिमात्य देशांमध्ये झाला असे आजपर्यंतच्या संशोधनावरून आढळून येतो. जगामधील कुठलाही आदिवासी म्हटला की, सर्वप्रथम त्याचा मागासलेपण दिसतो. मागासलेपणा दिसण्याचे कारण म्हणजे त्यांचा निवास किंवा वास्तव्य अतिदुर्गम भागांमध्ये असतो. नैसर्गिक पर्यावरणामध्ये राहणे, निसर्गाचा सहवास, दर्या-खोर्या, डोंगर-दर्यांमध्ये वस्ती करून राहणे यामुळे विकासाच्या प्रवाहापासून तो कोसो दूर फेकला जाऊन विकासापासून वंचित असतो. जगातील विविध भागांमध्ये आदिवासी आढळून येतात. अमेरिका, इंग्लंड, द. आफ्रिका या देशांमध्ये आदिवासींची वस्ती दिसून येते. भारतामध्ये आदिवासी मात्र बहुसंख्ये दिसून येतात.

भारतामध्ये एकूण लोकसंख्येच्या आदिवासी लोकसंख्या 8.2% आहे. भारतामध्ये एकाच भागात आदिवासींची वस्ती नसून ती विविध भागांमध्ये आढळून येते. मध्यप्रदेश, महाराष्ट्र, उत्तर प्रदेश, गुजरात, बिहार, झारखंड, छत्तीसगड, नाॅगालॅंड, मेघालय, मिझोराम, अरुणाचल प्रदेश, प. बंगाल, उत्तरांचल इत्यादी भागांमध्ये आदिवासी मोठ्या संख्येने वास्तव्य करत आहेत. प्राचीन काळापासून तर आजपर्यंत आदिवासींच्या ज्या काही विविध जमाती आहेत त्या जमातींमध्ये विशेष असे काही परिवर्तन झालेले दिसून येत नाही. त्यातीलच एक आदिवासी जमात माडिया गोंड ही होय. माडिया गोंड ही आदिम जमात दुर्गम, अतिदुर्गम जंगलामध्ये वास्तव्य करत असल्याचे आपण आजही बघतो आहोत. आजही माडिया गोंड महिला कमी वस्त्रांमध्ये जीवन घालवितांना दिसून येत आहे. एवढेच नव्हे तर माडीया गोंड महिलेला आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, कौटुंबिक आरोग्यविषयक व शैक्षणिक समस्यांचा सामना करावा लागत आहे, ज्यामुळे संशोधकाला संशोधनाच्या दृष्टिने संशोधन करण्याची चिकित्सक वृत्ती निर्माण झाली. गडचिरोली जिल्ह्याची पश्चिमेकडील सीमा वैनगंगा व प्राणहिता

नद्यांनी जोडलेली आहे. गडचिरोली जिल्हा पूर्व-पश्चिम लांबीने कमी असला तरी दक्षिण-उत्तर लांबी अधिक आहे. या प्रदेशामध्ये प्रामुख्याने माडिया गोंड जमातीचे वास्तव्य आहे. गडचिरोली जिल्ह्यात सुरजागड व भामरागड हा प्रादेशिक भाग माडिया गोंडांनी व्यापला आहे. माडिया गोंड आदिवासींचा परिसर हा उत्तम हवा, जंगल, वनराई, भरपूर पाण्याच्या नद्या, थंडगार आणि गोड पाण्याचे निर्मळ झरे व साथी भोळी माणसे यांनी नटलेला प्रदेश आहे. येथील मानवाने निसर्गावर विजय मिळविण्याचा प्रयत्न केलेला नाही तर निसर्गाशी एकरूप होऊन येथील मानव आणि सजीव प्राणी जीवन जगत आहेत.

माडीया गोंड ही गोंड जमातीची उपजमात आहे. गोंड जमातीतील इतर उपजमातीपेक्षा माडीया गोंड जमात अतिशय मागासलेली जमात आहे. माडिया गोंडाची वस्ती महाराष्ट्रामधील गडचिरोली जिल्ह्यात व मध्यप्रदेशातील बस्तर जिल्ह्यातील अबुजमाड विभागामध्ये आढळते. माडिया गोंड ही जमात गडचिरोली जिल्ह्यातील एटापल्ली तालुक्यातील भामरागडच्या पूर्वेला दाट जंगलामध्ये विखुरलेली आहे. ही जमात प्राचीन वन्य जमातीमध्ये मोडते, हे लोक डोंगराळ व दुर्गम वनप्रदेशामध्ये राहतात. त्यांनी त्यांच्या प्राचीन परंपरा, आचार-विचार अद्याप टिकवून ठेवलेले आहेत. डोंगराळ व दाट वनप्रदेशातील माडीया गोंडाचा सखल प्रदेशातील अन्य लोकांशी यांचा क्वचितच संबंध येतो.

शोध निबंधाचा उद्देश :-

माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्याच्या स्थितीचा अभ्यास करणे, गडचिरोली जिल्ह्यातील माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्याशी निगडीत सामाजिक सोई सुविधांच्या समस्यांचा अभ्यास

शोध निबंधाची गृहितके :-

1. माडिया गोंड महिलांची आरोग्याची स्थिती खालावलेली आहे.

2. माडिया गोंड महिलांना मिळणाऱ्या सोई-सुविधांचा अभाव आहे.

संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत शोध निबंधामध्ये ऐतिहासिक विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. या शोध निबंधामध्ये दुय्यम स्रोतांचा आढावा घेतला आहे. ज्यात प्रामुख्याने शासकीय अहवाल, मासिके, शोधनिबंध व दैनिक वर्तमानपत्रे इत्यादींचा वापर केला आहे.

माडिया गोंड महिलांचे सामाजिक जीवन :-

माडिया ही गोंड जमातीची उपजमात आहे. गोंड जमातीमधील इतर उपजमातीपेक्षा माडिया ही जमात अतिशय मागासलेली आहे. माडिया गोंडाची वस्ती महाराष्ट्रामधील गडचिरोली जिल्ह्यात व मध्यप्रदेशातील बस्तर जिल्ह्यातील अयुजमाड विभागात मुख्यत्वे आढळते, माडिया गोंड जमात गडचिरोली जिल्ह्यात एटापल्ली तालुक्यातील भामरागडच्या पूर्वेला दाट जंगलामध्ये विखुरलेली आहे. ही जमात प्राचीन वन्य जमातीमध्ये मोडते, हे लोक डोंगराळ व दुर्गम वनप्रदेशात राहतात. त्यांनी त्यांच्या प्राचीन परंपरा, आचारविचार अद्याप टिकवून ठेवलेले आहेत. डोंगराळ व दाट वनप्रदेशातील माडिया गोंडाचा सखल प्रदेशातील अन्य लोकांशी क्वचितच संबंध येतो. माडिया गोंड जमातीत वस्तीच्या ठिकाणावरून त्यांच्यात प्रमुख दोन गट दिसतात. त्यांपैकी जे लोक उंच पहाडावर राहतात त्यांना बडा माडिया तर जे सखोल प्रदेशात किंवा पहाडाच्या पायथ्याला राहतात. त्यांना छोटा माडिया असे म्हणतात. बडा माडिया भामरागडच्या पूर्वेला कुवाकुडीच्या डोंगराळ भागात प्रामुख्याने आढळतात. येथे त्यांच्या उदरनिर्वाहाचे प्रमुख साधन म्हणजे, शिकार, फळे, कंदमुळे व थोडीफार शेती हे आहे. डोंगर किंवा पहाडात राहणाऱ्या माडिया गोंडांना हिल माडिया किंवा डोंगरी माडिया असेही म्हणतात. मैदानी भागात राहणारे व नृत्यांत जनावरांची शिंगे वापरणाऱ्या माडिया गोंडांना बायसहार्न माडिया या नावाने लोक ओळखतात.

माडिया गोंडाची वस्ती लहान लहान झोपड्यांची व दूरदूर अंतरावर जंगलामध्ये विखुरलेली असते. एखाद्या ठिकाणी थोडेसे जंगल तोडून, तेथील जागा साफ करून त्याठिकाणी वस्ती केली जाते. वस्ती भोवतालचा काही भाग जंगल तोडून साफ केला जातो. त्याचा उपयोग मुख्यतः शेतीसाठी केला जातो. गावे मुख्यतः पाणी पुरवठा व लोकांचे संरक्षण या दोन गोष्टींचा विचार करून

वसविलेली असतात. भामरागड, कुवाकुडी परिसरातील माडिया गोंड आपले निवासस्थाने 2/4 वर्षांनी बदलतात, त्यामुळे पूर्वी पाहिलेले गाव पुन्हा आपल्याला दिसेलच असे नाही. माडिया गोंडांच्या वस्त्या खूपच लहान म्हणजे सुमारे 15 ते 20 घरांच्या असतात. घरांचे दरवाजे एकमेकांच्या समोरा समोर येतील अशी घरांची रचना केलेली असते, गावांमध्ये शिरण्यापूर्वी गावाच्या बाहेर प्रथम उरस्कल (स्मशानभूमी) चा भाग असतो. या भागात दगडांचे उंच उंच चिरे उभे केलेले असतात. मर्त्यकांच्या स्मरणार्थ या चिर्यांची उभारणी केलेली असते. उरस्काल (स्मशानभूमी) संपले की, गावाची वेस असते. पुढे गावात एक मोठा पार (ओटा) असतो. झाडांच्या बुंध्याजवळ दगड रखून पार तयार केलेला असतो. गावांतील लोक या पारावर बसून विश्रांती घेतात, गावातील घडामोडीची चर्चा या पारावर बसून लोक करतात.

माडिया लोक घरासाठी लाकूड, पाने, बांबू, माती, शेंण इत्यादी साहित्याचा वापर करतात. घर बांधण्यास सुरुवात करण्यापूर्वी लोक देवतांची पूजा करतात व त्यांना नैवेद्य देतात, घरात पाऊस किंवा पुराचे पाणी येऊ नये म्हणून प्रथम एक उंच चौथरा तयार करतात व त्या चौथऱ्यावर माडिया लोक घरे बांधतात, घरांच्या भिंती उभ्या-आडव्या बांबूच्या पट्ट्यांपासून बनलेल्या असतात, भिंतीमध्ये ठिकठिकाणी खुंट्या बसविलेल्या असतात, या खुंट्यांना शिकारीची जाळी अडवून ठेवलेली असतात, घराच्या छताखाली झाडांच्या पानाचा वापर करतात, छताला आधार देण्यासाठी जाड लाकडी खांबांचा वापर करतात. बांबू व सागाच्या जंगलामुळे माडिया लोक घरासाठी साग व बांबूचा मुक्त वापर करतात.

माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्याशी निगडित सोई-सुविधा :-

जंगल कायद्यामुळे आदिवासींना मासे, अन्न संकलन, कंदमुळे संकलन करण्याकरीता बंदी आली असल्यामुळे योग्य आहार मिळेनासा झाला आहे. अपुरे व निःसत्व अन्न हेच बहुतांश माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचे मुख्य कारण आहे. याशिवाय धार्मिक श्रद्धा व विश्वास, आदिवासी क्षेत्रात मिळणारी अपुरी वैद्यकीय मदत या कारणांमुळे माडिया गोंड समाजात अनेक आरोग्यविषयक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. मोहापासून मिळणारी दारू बंद झाली व ते देशी दारू प्राशन करित असल्यामुळे व्यसनाधीनता वाढली,

याचा परिणाम माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्यावर झाला, माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचे स्पष्टीकरण पुढीलप्रमाणे करता येईल,

1. **आहारविषयक समस्या** :- माडिया गोंड महिलांच्या आरोग्यविषयक विविध समस्यांमध्ये आहाराची समस्या ही प्रमुख आहे. त्यांच्यामध्ये अपुर्या पोषणाचा प्रश्न प्रामुख्याने जाणवतो. स्वच्छ राहणीमान, मुबलक व सकस आहार व शुद्ध पाणी या बाबी चांगल्या आरोग्याकरिता आवश्यक असतात. पण माडिया गोंड जमातीमध्ये या सर्वच बाबींचा अभाव किंवा अपुर्या सोयी असतात. अल्प उत्पन्नामुळे त्यांना पुरेसा आहार मिळत नाही, जे मिळते ते सकस किंवा चांगल्या दर्जाचे राहत नाही. पावसाळ्यातील चार महिने अक्षरशः त्यांची उपासमार हाते. त्यामुळे त्यांना ज्वारीचा किंवा गव्हाचा घाटा अगर आंबील आणि कडू कंदमुळे खाऊन दिवस काढावे लागतात. आदिवासींना वर्षभर पोटभर लागणारे अन्न कसे निर्माण करता येईल? हो त्यांची आजची खरी समस्या आहे.
2. **व्यसनाधीनता** :- मद्यपानाचे सेवन हे माडिया गोंड जमातीमध्ये खोलवर रूजलेले दिसून येते. घरीच तयार केलेली मोहाची दारू, ताडी, गोरगा यापासून मिळणारी द्रव्ये ते प्राशन करतात, प्रौढच नव्हे तर स्त्रिया व लहान मुलांनाही दारू दिली जाते. माडिया गोंड जमातीमध्ये 4-6 महिन्यांच्या लहानशा मुलाला चमचाने मोहाची दारू पाजल्या जाते. सिमिंग्टन म्हणतात, “सर्व आदिवासी जमातच व्यसनी असते. त्यांच्या मुलांना लहानपणापासूनच दारू पिण्याचे धडे मिळतात. उसणवारी करून किंवा भीक मागून पैसे मिळाले तरी हे लोक त्याचा उपयोग दारू विकत घेऊन पिण्यासाठीच करतात. खरोखरच या व्यसनाधीनतेमुळे आदिवासी लोक अगतिक झाले आहेत, त्यांच्या या व्यसनाधीनतेचा फायदा घेऊन ठेकेदार, जमीनदार त्यांना एखादी दारूची किंवा ताडीची बाटली देऊन वाटेल ती भरपूर कामे करून घेतात.”
3. **अस्वच्छ राहणीमान** :- आदिवासी क्षेत्रांमध्ये पिण्याच्या पाण्याची तितकोशी योग्य व्यवस्था अद्यापपर्यंत झालेली नाही. चांगल्या पिण्याच्या पाण्याच्या अभावामुळे रोगराई वाढतात. परंतु मुबलक पाण्याचा अभाव असल्यामुळे आंघोळ व

कपडे धुण्यासाठी मुबलक पाणी मिळणे शक्य नसते. त्यामुळे दररोज आंघोळ करणे, कपडे धुणे या सवयींचा अभाव असतो. पूर्वी त्यांच्या कपड्यांच्या वापराचा प्रमाण फारच कमी असायचा, परंतु आधुनिक समाजाच्या संपर्कातून कपड्यांचा वापर वाढला, पण रोज आंघोळ व कपडे धुण्याच्या अभावामुळे त्यांच्यात त्वचारोगाचे प्रमाण बरेच जास्त असते. याशिवाय पावसाळ्याच्या दिवसामध्ये डबल कपडे नसल्यामुळे प्रसंगी ओल्या कपड्यावरच राहावे लागते. त्यामुळे न्युमोनियासारखे आजार त्यांना जास्त जडतात.

4. **आर्थिक शोषण** : माडिया गोंड महिलांचे आर्थिक शोषण करणारा एक वर्गच त्यांच्या क्षेत्रांमध्ये आढळतो. या वर्गामधील सावकार हे माडिया गोंड महिलांना कर्ज देऊन दाम दुप्पट करून घेतात. लोकांजवळ उत्पादनाची साधने अपुरी असल्यामुळे ते कर्जाची परतफेड करू शकत नाहीत, अर्थात कर्जातून कर्ज असे कर्जाचे दुष्टचक्र सतत चाललेले असते. म्हणून माडिया गोंड महिला कर्जात जन्मतो आणि कर्जातच मरतो असे म्हटल्या जाते. ठेकेदार हे माडिया गोंड महिला श्रमिकांना वेठबिगारीस धरून शोषण करतात. व्यापारी मध, चारोळी, डिक आणि तेंदूपाने वगैरे वस्तू मिठाच्या, रॉकेलच्या मोबदल्यात घेऊन भरमसाठ नफा मिळवितात. जंगल अधिकारी शासकीय नियम दाखवून किंवा जबरदस्तीने त्यांच्यावर गदा आणतात व वेठबिगार म्हणून कामे करून घेतात, ग्रामसेवक एखाद्या शासकीय सवलतीचे आमिष दाखवून कोंबडी, दारू, धान्य त्यांच्याकडून वसूल करतात. एकंदरीत सर्व क्षेत्रातील परकीय लोक वन्यजातीय क्षेत्रात आर्थिक शोषण प्रक्रियेमध्ये सहभागी असल्याचे आढळून येते.
5. **वैद्यकीय सोयींचा अभाव** :- माडिया गोंड जमातीमध्ये स्वास्थ्य सेवांचा अभाव, स्वास्थ्य सेवांच्या क्षेत्रातील अपुर्या सोयी यामुळे आजही अनेक रोगांचा उपचार जादूपद्धतीनेच करण्यात येतो. आजही स्वास्थ्य सेवांचा उपभोग शहरातील लोकांनाच किंवा शहरालगतच्या रस्त्यावरील गावांना मिळतो. परंतु दुर्गम भागातील आदिवासी लोकांपर्यंत स्वास्थ्य सेवा अजूनही पोहचल्या नाहीत असेच म्हणावे लागेल. कारण काही भागात शासनाचे प्राथमिक आरोग्य केंद्र सुरू झाले परंतु डॉक्टर तिथे जाण्यास तयार

- नाहीत. डॉक्टर असले तरी पुरेशा सोयी नाहीत, औषधे नाहीत. त्यामुळे माडिया गोंड महिलांना शासनाच्या सोयी पुरविण्यात शासनाला अजूनही यश मिळाले नाही. वैद्यकीय सोयीअभावी आजारातून बाहेर पडण्याची संधी नसल्यामुळे दैवीकोप समजून मुकाट्याने मृत्यूला कवटाळणार्या लोकांचे प्रमाण माडिया गोंड जमातीमध्ये मोठ्या प्रमाणात आढळते.
6. **वेश्यावृत्ती व गुसरोग :-** आदिवासी समाजात विवाहपूर्व व विवाहबाह्य संबंध ठेवण्याची प्रथा असली तरी या लैंगिक संबंधाचे काही नियम ठरलेले असतात. आज सभ्य समाजांचा या समूहाशी संपर्क वाढला. या जमातीत कामासाठी जाणारे ठेकेदार, व्यापारी, शासकीय अधिकारी पत्नीला वातावरण मानवत नाही म्हणून किंवा मुलाच्या शिक्षणासाठी म्हणून आपली पत्नी व मुले शहरात ठेऊन एकटेच आदिवासी क्षेत्रात कामासाठी येतात. आदिवासीतील त्यांच्या प्रथांचा गैरफायदा घेऊन, प्रसंगी विविध प्रलोभने दाखवून माडिया गोंड महिलांशी शरीरसंबंध प्रस्थापित करतात, त्यातूनच वेश्यावृत्ती, कुमारीमाता, गुसरोग यासारख्या समस्या निर्माण होतात.
7. **बालविवाह आणि अतिरिक्त वधुमूल्याची समस्या:-** माडिया गोंड जमातीमध्ये पूर्वी बालविवाहाची पद्धती ही अस्तित्वातच नव्हती. परंतु ही जमात हिंदू समाजाच्या संपर्कात आल्यामुळे या जमातीमध्ये बालविवाहाच्या प्रथेला सुरुवात झाली. स्त्री-पुरुषांच्या संबंधाकडे पाहण्याची माडिया गोंड जमातीची दृष्टी अगदीच निकोप होती. प्रेमाइतकी चांगली आणि महत्त्वाची दुसरी बाब कोणतीच असू शकत नाही अशी त्यांची धारणा होती. त्यामुळे विवाहपूर्व आणि विवाह संबंधाकडे उपहासाने हे पाहत असत. परंतु आधुनिक समाजातील या विषयी असणारी संकुचित मते या जमातीमध्ये शिरू लागली. विवाहपूर्व आणि विवाहबाह्य संबंधावर बंधने येऊ लागली. औरस व अनौरस संतती यामध्ये भेद होऊ लागला. यातूनच मुलगी वयात येण्यापूर्वीच बालविवाह प्रथेचे प्रचलन सुरू झाले.
8. **धार्मिक समस्या:-** आदिवासी जमातीमध्ये धर्माकडे फार आदराच्या भावनेने पाहिले जात होते. त्यामुळे त्यांचे जीवन अधिक सुलभ व सुसह्य होऊन अनेक संकटांपासून त्यांची सुटका होते. परंतु सभ्य समाजाच्या संपर्कामुळे धार्मिक समस्या उत्पन्न

झाल्या आहेत. भारतीय आदिवासींच्या समस्या या प्रामुख्याने धर्मातराशी निगडित आहेत. गेल्या दीड-दोनशे वर्षांपासून ख्रिश्चन मिशनरी आदिवासी क्षेत्रामध्ये सेवाकार्य करीत आहेत. ख्रिश्चनांच्या संपर्कात आलेल्या आदिवासीमधील अनेक सदस्यांनी कधी स्वेच्छेने तर कधी बळजबरीने ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला. हिंदूच्या संपर्कात आलेल्या अनेक सदस्यांनी हिंदू धर्म स्वीकारला. हिंदूंच्या संपर्कात आलेल्या अनेक सदस्यांनी हिंदू धर्म स्वीकारला. एकाच जमातीत दोन वेगवेगळ्या धर्मांचा प्रसार झाला, त्यामुळे त्यांच्या मनात आपल्या जमातीबद्दल औदासीन्य वाटू लागले, त्यांची आस्था कमी झाली. त्यांच्यात परंपरागत महत्त्व कमी झाले. एकंदरीत समाजावरील धर्माचे नियंत्रण कमी झाले, त्यातून कौटुंबिक तणाव, भेदभाव, विघटनाची प्रक्रिया सुरू झाली.

9. **शुद्ध व पाचक पेयजलाचा अभाव :-** माडिया गोंड महिला ग्रामस्थांमध्ये शुद्ध व पाचक पेयजलाचा अभाव दिसतो. विशेषतः उन्हाळ्याच्या दिवसामध्ये तर हा प्रश्न अधिकच जास्त गंभीर बनतो. काही भागांमध्ये तर 1 ते 4 कि. मी. अंतरावरून पेयजल माडिया गोंड महिलांना आणावे लागत असते. पावसाळ्यामध्ये जरी पाणी मिळाले तरी ते गढूळ आणि अशुद्धच असते, नद्या, नळ, विहिरी, हातपंप बसविलेल्या ट्यूबवेल्स यातून पाण्याचा पुरवठा केला जातो. पाणवट्यांवरच्या अस्वच्छतेमुळेही किटाणू, जीवाणू यांचा फैलाव होऊन रोगराई पसरते. त्यामुळे माडिया गोंड महिलांना उलटया, जुलाब, हगवण, कावीळ, पोटदुखी यासारख्या रोगांचा फैलाव अशुद्ध पेयजलातून होऊन त्यांचे आरोग्य बिघडते. त्यामुळे ह्या समस्या आरोग्य समस्येशी संबंधित आहे.

महिलांच्या आरोग्याशी निगडित योजना:-

1. **इंदिरा गांधी मातृत्व सहयोग योजना :-** गर्भवती स्त्रिया व स्तनदा माता यांचे आरोग्य उत्तम राहावे व त्यांच्या पोषणाचा दर्जा सुधारावा याच उद्देशाने सन 2011पासून देशातील 52 जिल्ह्यात प्रायोगिक तत्वावर राबविल्या जात आहे. लाभधारक गर्भवती स्त्रिया व स्तनदा माता यांना तीन हप्त्यांमध्ये रु. 4000/ रोख रक्कम दिली जाते. या योजनेअंतर्गत सन 2015-16 मध्ये 0.62 लाख व 2016-17 मध्ये

- डिसेंबरपर्यंत 0.59 लाख लाभार्थ्यांना लाभ देण्यात आला आहे.
- जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रम :- जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रमाची सुरुवात 1 जून 2011 रोजी करण्यात आली आहे. या कार्यक्रमांतर्गत सार्वजनिक आरोग्य संस्थेत प्रसूत होणाऱ्या महिलांना छेद-प्रसूतीसह (सिझेरियन सेक्शन) सर्व सोयी-सुविधा मोफत पुरविल्या जातात. नैसर्गिक प्रसूती झाल्यास 3 दिवस, तर छेद प्रसूती झाल्यास 7 दिवस मोफत आहार, रोगनिदान आणि जेथे आवश्यकता असेल तेथे रक्त पुरविणे आणि येण्याजाण्याचा मोफत प्रवास या खेरीज सर्व आजारी नवजात बालकांना 30 दिवसांपर्यंत मोफत औषधोपचार पुरविले जाण्याची सुविधा दिली जात आहे.
 - वंदे मातरम् योजना (2003-04) :- गर्भवती महिलांना प्रत्येक महिन्यात खाजगी डॉक्टरांच्या सहकार्याने मोफत आरोग्य सेवा आणि औषधे उपलब्ध करून देणे,
 - भारतरत्न डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना :- अनुसूचित क्षेत्र व अतिरिक्त आदिवासी उपयोजना क्षेत्रामधील गरोदर स्त्रियांना तसेच स्तनदा मातांना एकवेळ चौरस आहार देण्यासाठी भारतरत्न डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना सुरू करण्यात आली. 7 महिने ते 6 वर्ष वयोगटातील सर्व बालकांना अंडी, केळी, ऋतुमानानुसार फळे इत्यादींचा आहार देण्यात येतो.

निष्कर्ष :-

- माडिया गोंड महिलांचे आरोग्य मोठ्या प्रमाणात खालावलेले आहे.
- माडिया गोंड महिलांना आरोग्याच्या सोई-सुविधांचा अभाव आहे.

- माडिया गोंड महिलांमध्ये व्यसनाधिनतेचे प्रमाण खूप मोठ्या प्रमाणात आहे.
- माडिया गोंड महिलांपर्यंत शासनाच्या योजना पुरविल्या जात नाहीत.
- माडिया गोंड महिलांना मिळणारी वैद्यकीय सोई-सुविधा खूप कमी प्रमाणात मिळते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

- ✦ गारे गोविंद, (2000), महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती, प्रथम आवृत्ती, पुणे : कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन,
- ✦ आत्राम व्हेकटेश, (मार्च 2016), गोंडी संस्कृतीचे सदर्थ, चतुर्थ आवृत्ती, वर्धा सुथिर प्रकाशन.
- ✦ नाडगोंडे गुरुनाथ, (2012), भारतीय आदिवासी, चतुर्थ आवृत्ती, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन.
- ✦ सावळीकर संजय, (2014), "भारतीय आदिवासी जीवन आणि संस्कृती, प्रथम आवृत्ती, नागपूर: श्री मंगेश प्रकाशन.
- ✦ मेश्राम भुजंग, (एप्रिल 2014) आदिवासी साहित्य आणि अस्मितावेध, प्रथम आवृत्ती.
- ✦ तुमराम विनायक, (1994), आदिवासी साहित्य स्वरूप आणि समीक्षा, विजय, प्रकाशन, नागपूर.
- ✦ मेश्राम भुजंग, (एप्रिल 2014) आदिवासी साहित्य आणि अस्मितावेध, प्रथम आवृत्ती.
- ✦ तुमराम विनायक, (1994), आदिवासी साहित्य स्वरूप आणि समीक्षा, विजय, प्रकाशन, नागपूर.
- ✦ Gazetteer of India Maharashtra State Gazetteers, Chandrapur District, Director of Publications, Maharashtra State, Bombay, (Revised Edition).
- ✦ Deogaonkar S. G. (1982), Madia of Inter India Publication, Bhamaragad, New Delhi.
- ✦ Mehta B. H. (1984) Gonds of the Central Indian Highlands Concept, Publishing Company, New Delhi, Vol. I.
- ✦ Fuchs Stephen, (1973), The Aboriginal Tribes of India, Macmillan and Company, Delhi.
- ✦ Krappe, Alexzander, (1905), The Science of folk lore